

Eksegese som kontaktsport: Det Gamle Testamente i 2020'erne

*Professor, ph.d. Anne Katrine de Hemmer Gudme
Universitetet i Oslo*

Abstract: This article makes an assessment of Hebrew Bible studies in the current decade of the 2020s. It points to four defining areas for Hebrew Bible research in the coming years. These four areas are the body, climate and ecology, the non-Western world, and the ever-increasing fluidity of the boundaries of the field.

Key words: Hebrew Bible – History of Research – Material Religion – Ecological Exegesis – Global Exegesis.

1. Indledning: Eksegese som kontaktsport

Det er med glæde, ydmyghed og stolthed, at jeg skriver dette bidrag til *Dansk Teologisk Tidsskrift* i anledning af Collegium Biblicums 75 års jubilæum.¹ Min stolthed skyldes den fornemme form, som den gammeltestamentlige eksegese i Danmark udviser i disse år. I en tid med humaniora-bashing, smalhals på universiteterne og kortsigtet, ja fedtet, forskningspolitik, ikke bare i Norden men globalt, er det ekstraordinært imponerende, at GT-eksegeter ved danske universiteter igen og igen sætter nye rekorder ved at modtage store, prestigefulde forskningsbevillinger fra nationale og internationale givere, og at yngre GT- forskere modtager forskningspriser, såsom den internationale Nils Klim Pris, en pris, som ikke tidligere er blevet tildelt vore fagfæller. Den danske eksegese er i topform, og de fornemme hædersbevisninger, som den i disse år kan smykke sig med, er en velfortjent anerkendelse af denne omstændighed.

Min glæde skyldes, at vi i 2022 kan markere Collegium Biblicums 75 års jubilæum og ved denne lejlighed hylde og fejre de eksegeter, der

1. Denne artikel er en let revideret udgave af et foredrag præsenteret på Collegium Biblicums festlige jubilæumsårsmøde i København den 30. maj 2022. Jeg skylder selskabets medlemmer tak for gode kommentarer og en spændende diskussion. Ligeledes sender jeg en stor tak til Collegium Biblicums bestyrelse for et veltilrettelagt årsmøde og en særlig tak til Frederik Poulsen, der ud over at være lokal arrangør for mødet i København har taget initiativ til dette temanummer.

har skabt fundamentet for den fremgang og trivsel, som vi i dag kan sole os i og glædes over. Selskabets ældste har fostret en kultur i vort fagfællesskab, der er stærk, inspirerende, nysgerrig, kritisk, ambitiøs og grænseoverskridende i ordets absolut bedste forstand. Det danske eksegetiske selskab er en vakker 75-årig, velsignet med både visdom, erfaring og alder og ungdommeligt gåpåmod og virkelyst.

Min ydmyghed skyldes, at jeg er blevet bedt om at gøre status over den gammeltestamentlige eksegesi i dag, i 2022. Min oversigt i denne artikel siger muligvis mere om mig som GT-forsker og mit eget ståsted end om GT-forskningen som helhed, og jeg er bevidst om, at man kunne have trukket andre linjer op og truffet andre valg, end jeg her har gjort.²

Jeg har valgt at kalde mit bidrag for “eksegesi som kontaktsport”. Ifølge Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs hjemmeside, *Sproget.dk*, er kontaktsport en “sportsgren hvor deltagerne er i direkte berøring med hinanden”.³ Eksempler på kontaktsport er håndbold, fodbold, ishockey og rugby, i virkeligheden en hvilken som helst sportdisciplin, hvor deltagerne tørner sammen. Det forekommer mig, at dette er en passende beskrivelse for GT-eksegese i 2020'erne, fordi vi på forskellig vis går i kødet på og kommer helt ind under huden på vores tekster. Denne voksende tendens til at gå i clinch med teksterne skyldes især et stigende krav om kontekstualisering og et fornyet fokus på krop, det sensoriske og materialitet. Det vil jeg uddybe i det følgende, men før jeg når dertil, vil jeg først give en kortfattet beskrivelse af de skuldre, vi står på: GT-eksegese i det 20. århundrede, og af den forskningssammenhæng, vi befinder os i: de generelle trends inden for den humanistiske forskning i det 21. århundrede.

2. Baggrunden: Det 20. århundredes paradigmer og paradigmeskift

Det 20. århundrede var en turbulent periode – også for eksegesen. I grove træk var første halvdel af 1900-tallet karakteriseret af det historisk-kritiske forskningsparadigmes ubestridte sejrsgang og storheds-

2. Se fx Hans Jørgen Lundager Jensens glimrende bud på en redegørelse for fagets fortid, nutid og fremtid i hans afskedsforelæsning fra marts 2022. Hans Jørgen Lundager Jensen. 2022. “Fra strukturalisme til kulturel evolution: Fratrædelsesforelæsning: Religionsvidenskab 1970'erne-2022.” I *Struktur: Begejstring – Festskrift for Hans J. Lundager Jensen*, red. Johanne Louise Christiansen, Laura Feldt, Katrine Frøkjær Baunvig. 275-291. *Religionsvidenskabelig Skriftrække* nr. 1.

3. <https://sproget.dk/lookup?SearchableText=kontaktsport> (besøgt 18/10-2022).

tid. GT-eksegesen troede fuldt og fast på, at det var muligt at nørkle sig baglæns i tid og finde frem til den første redaktion, det tidligste lag og tekstens kerne. Rationalet var, at ældst var lig med oprindelig, som igen var lig med mest rigtigt eller sandt. Denne tænkemåde, først er bedst, er stadig fremherskende inden for GT-faget og kommer i dag særligt til udtryk i vor tilgang til arbejdet med tekstkritik og tekststudgaver, men den er blevet godt og grundigt udfordret siden 1970'erne og er ikke længere det dominerende og enevældige forskningsparadigme, den var engang. Få vil bestride, at en diakron tilgang er en god idé, når man arbejder med en tekstsamling, der i runde tal blev skrevet og samlet for to et halvt årtusinde siden, men den historisk-kritiske forskning har fået selskab af andre metoder og andre interesser, og vi som fagfællesskab er i dag langt mindre overbeviste om, at GT-teksterne faktisk kan give os svar på alle de historiske spørgsmål, vi kan finde på at stille til dem.

Der er særligt fire bevægelser i GT-eksegesens forskningshistorie i sidste halvdel af 1900-tallet, som jeg ønsker at trække frem her. Jeg har valgt netop disse fire, fordi de i mine øjne er vigtige for en forståelse af, hvor vi er i dag i 2020'erne. Den første bevægelse er det, jeg kalder for det historisk-kritiske forskningsparadigmes død og genopstandelse. Den anden bevægelse er eksegesens narrative vending, og den tredje er de ideologiske læsningers sejrsgang. Den fjerde og sidste bevægelse kalder jeg "Grækerne kommer", fordi græsk kultur i sidste halvdel af det 20. århundrede gik fra at være nærmest det modsatte af gammeltestamentlig og nærorientalsk kultur og tænkning til snarere at være en søsterkultur, der har kunnet styrke vores forståelse af det gammeltestamentlige. Her må læseren naturligvis forstå, at det faktisk ikke var oldtidens græske kultur, der ændrede sig, men snarere dens fortolkeres syn på sagen. Lad os se på disse bevægelser en for en.

Det historisk-kritiske forskningsparadigmes død og genopstandelse

I løbet af 1970'erne begyndte synet på Det Gamle Testamente som en historisk kildetekst for alvor at ændre sig. Det bliver for omfattende at redegøre for hele diskussionen her, men i korte træk drejede den sig om, hvorvidt GT-tekster er kilder til den tid, de beskriver, eller snarere er kilder til senere tiders, teksternes affattelsestidspunkts, mentalitetshistorie og selvforståelse.⁴ Det begyndte med patriarken Abraham. Var Abrahamshistorien i Genesis virkelig en kilde til personer og begivenheder i den sene bronzealder i Palæstina, omkring år

4. Søren Holst. 2002. "Farvel til den eksegetiske nøddeknækker: Nyere vinkler på gammeltestamentlig teologi." *Kritisk Forum for Praktisk Teologi* 89: 2-17.

1200 f.v.t.⁵ Eller vidnede fortællingerne om Abraham, Isak og Jakob snarere om langt senere tiders forsøg på gennem fortællingerne at skabe en bestemt identitet?⁶ Det er ikke en overdrivelse at sige, at disse spørgsmål satte gang i en lavine, der rev både dommertiden og det såkaldt forenede monarki med sig i faldet.⁷ Det Gamle Testaments "historie" blev kortere, for den begyndte herefter først med Nordrigets (Israel) historie i det 9. århundrede f.v.t. og med Sydrigets (Juda) historie i det 8. århundrede f.v.t. Denne periode, Jernalder II, havde man også ikke-bibelske kilder til, og den fremstod dermed langt mere håndgribelig end tidligere perioder som Jernalder I (ca. 1200-1000 f.v.t.) og bronzalderen (ca. 3300-1200 f.v.t.), hvor de gammeltestamentlige tekster er eneste kilder.⁸

Da opgøret med og nytænkningen af det klassiske historisk-kritiske forskningsparadigme omkring årtusindeskiftet var tilendebragt, tegnede der sig en ny konsensus inden for faget, og denne konsensus tages stadig for givet i megen GT-forskning her et kvart århundrede senere.⁹ Den nye konsensus bygger på en relativt sen datering af størstedelen af de gammeltestamentlige tekster. Med enkelte undtagelser regnes Det Gamle Testamente for at være en eksilsk (587-539 f.v.t.) og eftereksilsk tekstsamling, og både persisk og hellenistisk tid bliver nu anset for at være mindst lige så relevante for teksternes historie og udvikling som nybabylonsk og nyassyrisk tid.¹⁰

5. Et nyttigt overblik over Palæstinas historie findes i Else Kragelund Holt og Kirsten Nielsen (red.). 1997. *Bibelkundskab: Introduktion til Det Gamle Testamente*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 42-67, og i Niels Peter Lemche. 2008. *Det Gamle Testamente mellem teologi og historie: Den historisk-kritiske bibelforsknings storbed og fald*. Frederiksberg: Anis, 307-383.

6. Thomas L. Thompson. 1974. *The Historicity of the Patriarchal Narratives: The Quest For The Historical Abraham*. Berlin: De Gruyter; John van Seters. 1975. *Abraham in History and Tradition*. New Haven: Yale University Press.

7. Niels Peter Lemche. 1972. *Israel i dommertiden. En oversigt over diskussionen om Martin Noth's "Das System der zwölf Stämme Israels."* København: Gads Forlag; Niels Peter Lemche. 1984. *Det gamle Israel*. Aarhus: Forlaget Anis; Philip R. Davies. 1992. *In Search of "Ancient Israel": A Study in Biblical Origins*. Sheffield: Sheffield Academic Press. Lester L. Grabbe. 2007. *Ancient Israel: What Do We Know and How Do We Know It?* London and New York: T&T Clark.

8. Se fx Lemche 2008.

9. Se fx Reinhard G. Kratz. 2015. *Historical & Biblical Israel: The History, Tradition, and Archives of Israel and Judah*. Oxford: Oxford University Press; Holt og Nielsen 1997, 68-133.

10. For et godt indtryk af det nye i den nye konsensus, se Ingrid Hjelm & Thomas L. Thompson (red.). 2019. *History, Archaeology and The Bible Forty Years After Historicity: Changing Perspectives 6*. London: Routledge; Ingrid Hjelm & Thomas L. Thompson (red.). 2019. *Biblical Interpretation Beyond Historicity: Changing Perspectives 7*. London: Routledge. Se også Lester L. Grabbe. 2006-2021. *A History of*

Eksegeseens narrative vending

En anden bevægelse, der uigenkaldeligt ændrede GT-faget i løbet af sidste halvdel af det 20. århundrede, var fremkomsten af de arbejdsmetoder, der var anderledes end den traditionelle historisk-kritiske tilgang til teksterne. Disse metoder kaldes ofte synkroner, i modsætning til de historisk-kritiske og diakrone metoder, fordi de som oftest tager udgangspunkt i bibelteksten, som den foreligger, dvs. uden først at splitte den op i forskellige historiske lag. Enhver, der har beskæftiget sig bare lidt med det akademiske studium af Det Gamle Testamente, vil vide, at en skarp opdeling mellem synkron og diakron analyse er kunstig, og at rene synkroner (eller diakroner) analyser egentlig ikke findes i virkeligheden.¹¹ Som et didaktisk greb fungerer denne skelnen dog udmærket, for den hjælper os til at forstå, at de synkroner tilgange til GT-tekster i første omgang blev forstået på baggrund af det, de *ikke* var. De var ikke først og fremmest interesserede i teksterens alder og redaktionelle udvikling. De synkroner metoder omfatter både narrative tilgange til Det Gamle Testamente, som dette afsnit omhandler, og ideologiske tilgange, som vi skal se nærmere på i det følgende afsnit.¹²

Den narrative tilgang går i al sin enkelthed ud på at læse de gammeltestamentlige tekster som litteratur. Særligt i løbet af 1980'erne og 1990'erne etablerede den narrative analyse sig som især den engelsksprogede GT-eksegese nye yndlingsdisciplin. Der var adskillige årsager til denne udvikling. Det spillede uden tvivl en rolle, at historicitetsdebatten rasede ovre i den diakrone lejr, og at nogle GT-forskere nok var ved at være trætte af – og frustrerede over – den diskussion. Samtidig var der et par af litteraturvidenskabens helt store stjerner, der begyndte at interessere sig for Bibelen som litteratur. Den første var den canadiske litteraturforsker Northrop Frye (1912-1991), som i 1982 udgav bogen *The Great Code: The Bible and Literature*, hvori han analyserede Bibelens sprog, myter, metaforer og typologier som eksempler på et mesterligt litterært værk.¹³ Bogen blev rost til skyerne, og den inspirerede uden tvivl mange bibelforskere til at give sig i kast med narrative læsninger af både Det Gamle og Det Nye Testamente. Den anden stjerne, der fattede interesse for Bibelen, og særligt for GT-tekster, var den hollandske kultur- og litteraturforsker

the Jews and Judaism in the Second Temple Period, vol 1-4. London and New York: T&T Clark.

11. Jf. Koop P. Hong. 2013. "Synchrony and Diachrony in Contemporary Biblical Interpretation." *The Catholic Biblical Quarterly* 75/3: 521-539.

12. Jf. Holt og Nielsen 1997, 148-154.

13. Northrop Frye. 1982. *The Great Code: The Bible and Literature*. New York: Harcourt Brace Jovanovitch.

Mieke Bal (f. 1946). Bal slog sit navn fast i midten af 1980'erne med bogen *Narratology: Introduction to the Theory of Narrative* (1985), og i de følgende år udgav hun en række bøger, der tog udgangspunkt i gammeltestamentlige tekster og kombinerede narratologiske læsninger med feministisk kritik.¹⁴

Det er næsten umuligt at nævne narrative læsninger af Det Gamle Testamente uden også at nævne endnu en hollænder, nemlig Jan P. Fokkelman. Fokkelman så lyset i de nye narrative tilgange og kastede sig ud i et monster af et firebindsværk: 2400 sider om *Narrative Art and Poetry in the Books of Samuel* (1981-1993).¹⁵ Det er faktisk for meget af det gode, og nye læsere anbefales i stedet den langt mere tilgængelige *Reading Biblical Narrative* (1999).¹⁶ Fokkelmans maratonprojekt illustrerer dog med al ønskelig tydelighed, at bibelske tekster virkelig har noget at byde på, når det kommer til litteraturanalyse, og at de narrative læsninger har fortjent deres hædersplads blandt eksegeseens arbejdsmetoder.¹⁷ Her rundt regnet et kvart århundrede senere er det noget nær utænkeligt at analysere en GT-tekst uden også at tage stilling til dens litterære genre, komposition og narratologi. Det narrative perspektiv er blevet så integreret i eksegesen, at vi næsten har glemt, at det er der.

De ideologiske læsningers sejrsgang

Den tredje bevægelse er så at sige den anden halvdel af de synkrone arbejdsmåder inden for eksegesen (se ovenfor). Her møder vi igen en tendens, der ønskede at gøre noget andet end den klassiske historisk-kritiske forskning, og som var interesseret i at stille en anden

14. Mieke Bal. 1985. *Narratology: Introduction to the Theory of Narrative*. Toronto: University of Toronto Press; Mieke Bal. 1987. *Lethal Love: Feminist Literary Readings of Biblical Love Stories*. Bloomington: Indiana University Press; Mieke Bal. 1988a. *Murder and Difference: Gender, Genre and Scholarship on Sisera's Death*. Bloomington: Indiana University Press; Mieke Bal. 1988b. *Death and Dissymmetry: The Politics of Coherence in the Book of Judges*. Chicago: University of Chicago Press.

15. Jan P. Fokkelman. 1981-1993. *Narrative Art and Poetry in the Books of Samuel*. Volume 1-4. Leiden: Brill. Allerede i 1975 udgav han sin første narrative læsning af en bibelsk bog, nemlig *Narrative Art in Genesis: Narrative Art in Genesis: Specimens of Stylistic and Structural Analysis*. Leiden: Brill.

16. Jan P. Fokkelman. 1999. *Reading Biblical Narrative: An Introductory Guide*. Louisville, KY: Westminster John Knox Press.

17. Hvis læseren tror, at Fokkelman var løbet tør efter 2400 sider om Samuelsbøgerne, må læseren tro om igen. I perioden fra 1998 til 2004 udgav Fokkelman firebindsværket *Major Poems of the Hebrew Bible*. *Studia Semitica Neerlandica*. Leiden: Brill. Her kan den forkortede version også varmt anbefales, se Jan P. Fokkelman. 2001. *Reading Biblical Poetry: An Introductory Guide*. Louisville, KY: Westminster John Knox Press.

type spørgsmål til bibelteksterne. Særligt i løbet af 1970'erne og frem møder vi for første gang eksempler på eksegese, der med fuldt overlæg stiller moderne spørgsmål på baggrund af samtidens problemstillinger til gamle tekster. Heraf kommer navnet ideologisk kritik (i betydningen bedømmelse/evaluering) eller ideologisk læsning, fordi de spørgsmål, der undersøges i GT-teksten, er påvirket af en aktuel og ofte politisk dagsorden. I sin håndbog til GT-eksegese kalder William P. Brown disse læsninger for "readings in place",¹⁸ fordi de netop er karakteriseret af fortolkerens ståsted og plads i verden. De første eksempler på ideologiske læsninger var en social-kritisk tilgang til teksterne, kraftigt inspireret af befrielsesteologi,¹⁹ og en feministisk kritik, der var stærkt påvirket af feminismens anden bølge i den vestlige verden i 1960'erne og 1970'erne.²⁰ I de følgende årtier så man også eksempler på spirende postkoloniale læsninger,²¹ og den feministiske kritik udviklede sig i løbet af 1990'erne til en mere bredtfaunende kønshermeneutik, der fx også omfattede queer-læsninger (Brown 2017, 247-277).

De ideologiske læsninger er siden begyndelsen blevet kritiseret for at være farvede af fortolkerens dagsorden og interesser og for dermed at grænse op til det uvidenskabelige og anakronistiske. Denne kritik og de ideologiske læsningers modsvar gav anledning til en skelsættende debat om eksegesens mulighed for objektivitet. Var den klassiske historisk-kritiske eksegese virkelig så neutral og køligt observerende, som den selv mente, at den var? Eller havde den bare forsømt at reflektere over sit eget ståsted og indbyggede verdensbillede?²² Det er helt oplagt, at ideologiske læsninger af GT-tekster, ligesom alle andre typer af læsninger i øvrigt, kan være mere eller mindre gennemtænkte, nuancerede, reflekterede og dermed vellykkede. Men den grundlæggende tanke at lade eksegesens undersøgelser være påvirket af aktuelle dagsordener, og den grundlæggende tilgang til læsning at være åben og bevidst om eget ståsted og interesser, er kommet for at blive, og de ideologiske læsninger har, efter min mening, gjort eksegesen mere bevidst om egen praksis og dermed bedre og mere relevant.

18. William P. Brown. 2017. *A Handbook to Old Testament Exegesis*. Louisville, KY: Westminster John Knox Press, 199.

19. Christopher Rowland. 1985. "Theology of Liberation and its Gift to Exegesis." *New Blackfriars* 66 (778): 157-172.

20. Susanne Scholz. 2007. *Introducing the Women's Hebrew Bible*. London and New York: T&T Clark; Brown 2017, 248-263.

21. Bradley L. Crowell. 2007. "Postcolonial Studies and the Hebrew Bible." *Currents in Biblical Research* 7(2): 217-244.

22. Bible and Culture Collective. 1997. *The Postmodern Bible*. New Haven: Yale University Press, 272-308; Scholz 2007, 57-75.

Grækerne kommer

Den sidste bevægelse, jeg vil trække frem her, hænger egentlig sammen med den første. Da GT-eksegesen på grund af den nye konsensus om en relativ sen datering af teksterne begyndte at interessere sig mere for persisk og hellenistisk tid, end man førhen havde gjort, blev en sammenligning mellem gammeltestamentlig og græsk kultur og litteratur oplagt. Denne tendens blev hjulpet lidt på vej af en anden tilsvarende trend inden for klassiske studier, nemlig at se på nærorientalsk indflydelse på oldtidens Grækenland.²³ Omkring årtusindeskiftet var det gammeltestamentlige verdenskort således blevet udvidet til også at omfatte Grækenland, og sammenligninger mellem fx bibelske og græske lovtekster, ritualtekster og fortællinger fulgte som et naturligt resultat heraf.²⁴

Ved udgangen af det 20. århundrede var GT-eksegesen blevet en bredere og mere mangfoldig fagdisciplin. Det klassiske historisk-kritiske forskningsparadigme var blevet udfordret og havde fået selskab af de synkroner metoder, narrative og ideologiske læsninger. Bibelhistorien var blevet kortere, men til gengæld var den bibelske verden blevet større. Lad os nu se på, hvad der skete i den bredere humanistiske forskning i begyndelsen af det nye årtusinde.

3. Eksegesen i kontekst: Humanioras “vendinger” i det 21. århundrede

Før vi kan se nærmere på GT-eksegesen i 2020'erne er det nødvendigt med en smuttur til de humanistiske fag i bred forstand. Vi forlod eksegesen lige omkring år 2000, og den form, den har taget i løbet af de sidste godt tyve år, skyldes i høj grad påvirkninger fra trends og tendenser i nabofag, såsom historie og arkæologi, religionsvidenskab og -historie samt humanistiske kulturstudier. Det er noget af en mundfuld, og for at gøre opgaven overskuelig har jeg inddelt overblikket i tre grupper: tendenser inden for historie- og religionsfagene

23. Fx Walter Burkert. 1998. *The Orientalizing Revolution: Near Eastern Influence on Greek Culture in the Early Archaic Age*. Boston: Harvard University Press.

24. Fx Hans Jørgen Lundager Jensen. 2000. *Den fortærende ild: Strukturelle analyser af narrative og rituelle tekster i Det Gamle Testamente*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag; Anselm Hagedorn. 2004. *Between Moses and Plato. Individual and Society in Deuteronomy and Ancient Greek Law*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht; Jan N. Bremmer. 2008. *Greek Religion, the Bible and the Ancient Near East*. Leiden: Martinus Nijhoff/Brill; Philippe Wajdenbaum. 2011. *Argonauts of the Desert: Structural Analysis of the Hebrew Bible*. London: Routledge; Russell Gmirkin. 2017. *Plato and the Creation of the Hebrew Bible*. London: Routledge.

med særlig relevans for eksegesen, tendenser inden for humanistiske kulturstudier med særlig relevans for eksegesen og til slut tendenser inden for GT-eksegesen i de første to årtier af det 21. århundrede.

Historie- og religionsfagene: Religion i og med kroppen

I 00'erne og 10'erne var der en markant bevægelse inden for historie- og religionsfagene. Den gik i retning af det materielle og det håndgribelige, ja, der var nærmest tale om en zoomen ind på materien, på det konkrete materiale, på den enkelte genstand, kort sagt, på ting og på den betydning, ting har for menneskers forståelse af og ageren i verden.²⁵ Det lyder måske ikke videre revolutionerende – beskæftiger vi os ikke altid med ting på den ene eller den anden måde? – men der var faktisk tale om et vaskeægte jordskred, et paradigme- og perspektivskifte af dimensioner. Hidtil havde historie- og religionsfagene primært interesseret sig for personer og begivenheder, menneskers tanker og ideer i et historisk perspektiv. Men med denne bevægelse, der ofte omtales som “den materielle vending”,²⁶ flyttede opmærksomheden sig fra det overordnede, det store, det monumentale, til det store i det små og til det væld af oplysninger og fortællinger, der gemmer sig i det tilsyneladende helt ubetydelige og trivielle.

Den materielle vending i begyndelsen af det 21. århundrede var til dels en videreførelse af det mikro-historiske perspektiv, der allerede kom frem i 1960'erne,²⁷ men kombinationen af mikro-historie og et specifikt fokus på materialitet og kropslighed satte et markant præg på fx religionshistorisk forskning.²⁸ Nu var der fokus på materiel religion, på levet hverdagsreligion og specifikt på religiøse praksisser og handlinger fremfor religiøse ideer og tro.²⁹ Dette sidste aspekt kan næsten ikke understreges kraftigt nok. Det har haft en enorm betyd-

25. Se fx Daniel Miller (red.). 2005. *Materiality*. Durham, NC: Duke University Press; Daniel Miller. 2010. *Stuff*. Malden, MA: Polity Press.

26. Iris Clever & Willemijn Ruberg. 2014. “Beyond Cultural History? The Material Turn, Praxiography, and Bodily History.” *Humanities* 3: 546–566.

27. John Brewer. 2010. “Microhistory and the Histories of Everyday Life.” *Cultural and Social History* 7(1): 87-109; Sigurður Gylfi Magnússon & István M. Sziártó. 2013. *What is Microhistory? Theory and Practice*. London: Routledge.

28. Meredith B. McGuire. 1990. “Religion and the Body: Rematerializing the Human Body in the Social Sciences of Religion.” *Journal for the Scientific Study of Religion* 29(3): 283-296; Birgit Meyer, David Morgan, Crispin Paine & S. Brent Plate. 2010. “The origin and mission of Material Religion.” *Religion* 40(3): 207-211.

29. Meredith B. McGuire. 2008. *Lived Religion: Faith and Practice in Everyday Life*. Oxford: Oxford University Press; Graham Harvey. 2013. *Food, Sex and Strangers: Understanding Religion as Everyday Life*. London: Routledge; Rubina Raja & Jörg Rübke. 2015. “Appropriating Religion: Methodological Issues in Testing the ‘Lived Ancient Religion’ Approach.” *Religion in the Roman Empire* 1(1): 11-19.

ning for studiet af religion og religionshistorie, at tyngden har flyttet sig fra religion som noget, der foregår oppe i hovedet, til religion som noget, der sker i og med kroppen.³⁰ Den materielle vending har haft en tydelig indflydelse på GT faget, fx i form af en ny interesse for hjemmet og den domestiske sfære i jernalderens Palæstina.³¹ Ligeledes er materialitet og monumentalitet – både i tekst og i arkæologi – blevet genstand for koncentreret opmærksomhed.³²

Den materielle vending gav anledning til to mindre og beslægtede vendinger, den kognitive vending og den sensoriske, sanseorienterede vending. Den kognitive vending tegnede virkelig religionsvidenskabens profil i 2000'erne og 2010'erne, hvor den nye kognitive religionsvidenskab stormede frem. Her havde man fokus på de kognitive kompetencer og områder, der aktiveres i forbindelse med religiøs praksis og tænkning, og forsøgte ved hjælp af disse universelle kognitive strukturer og processer at finde svar på, hvorfor mennesker har guder, religion og ritualer.³³ Den kognitive religionsforskning har også påvirket GT-eksegesen,³⁴ men den intense interesse og begejstring, som den var anledning til i begyndelsen, synes at være ebbet ud både inden for bibelfag og religionshistorie i det hele taget.

30. Thomas Harrison. 2008. *Greek Religion: Belief and Experience*. London and New York: Bloomsbury; David Morgan. 2010. "Materiality, Social Analysis, and the Study of Religion." I *Religion and Material Culture: The Matter of Belief*, red. David Morgan. 55-74. London: Routledge.

31. Assaf Yasur-Landau m. fl. (red.). 2011. *Household Archaeology in Ancient Israel and Beyond*. Leiden: Brill; Rainer Albertz m. fl. 2014. *Family and Household Religion: Toward a Synthesis of Old Testament Studies*. Archaeology, Epigraphy, and Cultural Studies. University Park, PA: Pennsylvania State University Press; Cynthia Shafer-Elliott. 2013. *Food in Ancient Judah: Domestic Cooking in the Time of the Hebrew Bible*. London: Routledge.

32. Francesca Stavrakopoulou. 2013. "Making Bodies: On Body Modification and Religious Materiality in the Hebrew Bible." *Body and Religion* 2: 532-553; Alice Mandell & Jeremy Smoak. 2019a. "Reading Beyond Literacy, Writing Beyond Epigraphy: Multimodality and the Monumental Inscriptions at Ekron and Dan." *MAARAV* 22(1-2): 79-112; Alice Mandell & Jeremy Smoak. 2019b. "The Material Turn in the Study of Israelite Religions: Spaces, Things, and the Body." *Journal of Hebrew Scriptures* 19: Article 5.

33. Jason D. Slone. 2004. *Theological Incorrectness: Why Religious People Believe What They Shouldn't*. Oxford: Oxford University Press; Claire White. 2021. *An Introduction to the Cognitive Science of Religion – Connecting Evolution, Brain, Cognition and Culture*. London: Routledge.

34. Nicole Tilford. 2017. *Sensing World, Sensing Wisdom: The Cognitive Foundation of Biblical Metaphors*. Atlanta, GA: Society of Biblical Literature; Brett E. Maiden. 2020. *New Perspectives on Texts, Artifacts, and Culture*. Cambridge: Cambridge University Press; Daniel O. McClellan. 2022. *YHWH's Divine Images: A Cognitive Approach*. Atlanta, GA: Society of Biblical Literature.

Den sensoriske vending derimod klarer sig i bedste velgående og har fortsat indflydelse på eksegetisk arbejde i 2020'erne. Den sensoriske vending kom nærmest som en naturlig konsekvens af den materielle vendings fokus på materialitet og krop. Den sensoriske historie- og religionsforskning zoomer yderligere ind på kroppens sansesapparat, fordi sanserne netop er det, der forbinder mennesker med deres omverden og giver dem mulighed for at erfare den, for at høre den, smage den, lugte den og føle den. Det akademiske bogmarked er nærmest blevet oversvømmet af udgivelser om sanserne i et kulturhistorisk perspektiv i løbet af de seneste 10 år. Forlaget Bloomsbury har lanceret bogserier om sanserne i et bredt udvalg af historiske perioder, fra oplysningstiden til antikken, og hos konkurrenten Routledge har bogserien *The Senses in Antiquity*, redigeret af Mark Bradley og Shane Butler, haft væsentlig indflydelse på oldtidsforskningens retning og fokus i 2010'erne.³⁵ I forhold til GT, fremstår Yael Avrahamis bog, *The Senses of Scripture* (2011), som et hovedværk,³⁶ og Hector Avalos' lancering af sensorisk eksegese har også vundet genklang.³⁷ Det vil jeg vende tilbage til i det følgende. Først vil jeg dog se nærmere på humanistiske kulturstudier i det 21. århundrede.

Humanistiske kulturstudier: Det nye verdensbillede

Den form, som humanistiske kulturstudier har taget i de første årtier af det 21. århundrede, er så allestedsnærværende i den globale offentlige samtale, at den kan være svær at få greb om og ligefrem at få øje på. Det kan som bekendt være vanskeligt at se skoven for bare træer. Man kan i virkeligheden tale om, at den humanistiske forskning har fået et nyt verdensbillede, hvor forskningens "vi" er blevet redefineret.³⁸ Jeg bliver nødt til at generalisere her for at få de overordnede linjer frem. I det 20. århundrede var den humanistiske

35. Se <https://www.bloomsburycollections.com/book/a-cultural-history-of-the-senses-in-antiquity-volume-1/> og <https://www.routledge.com/The-Senses-in-Antiquity/book-series/SENSESANT> (besøgt 18/10-2022).

36. Yael Avrahami. 2011. *The Senses of Scripture: Sensory Perception in the Hebrew Bible*. London and New York: Bloomsbury.

37. Hector Avalos. 2007. "Introducing Sensory Criticism in Biblical Studies: Audiocentricity and Visiocentricity". I *This Abled Body: Rethinking Disabilities in Biblical Studies*, red. Hector Avalos m. fl. 47-59. Atlanta, GA: Society of Biblical Literature. Se også Amy Kalmanofsky. 2021. "The Sounds of Violence – og deres teologiske ekko i Jeremias' Bog." I *Teologiske læsninger i Det Gamle Testaments bøger: Gamlestamentlige teologier i det 21. århundrede*, red. Jan Dietrich & Anne Katrine de Hemmer Gudme. 363-376. København: Bibelselskabets Forlag.

38. Claire Gallien & 2020. كلير جاليان. "A Decolonial Turn in the Humanities – المنعطف المقوّض للاستعمار في الإنسانيات." *Alif: Journal of Comparative Poetics* 40: 28-58.

forsknings subjekter, dets “jeg” og “vi”, overvejende personer (ofte personer af hankøn) fra den vestlige verden med vestlige værdier og en vestlig universitetsuddannelse og et vestligt verdenskort og perspektiv. Forskningen var simpelthen domineret af lige præcis det syn på verden, der produceres og gives videre på universiteter i Vesteuropa og Nordamerika. I dag, hvor vi har tilbagelagt næsten en fjerdedel af det 21. århundrede, har dette forhold ikke ændret sig fundamentalt. Alligevel er der sket noget vigtigt og omvæltende, for den humanistiske forskning er for det første blevet opmærksom på, at det forholder sig sådan, og for det andet har man indset, at det ikke bør være sådan. Hvis forskningens ambition er sand erkendelse af verden, så kan det ikke nytte noget, at man giver sig selv skyklapper på og begrænser sit perspektiv til verden set fra Vesten.

Baggrunden for denne nye erkendelse er mangefacetteret. En vigtig faktor har været den post-koloniale forskning, der voksede frem allerede i det 20. århundrede,³⁹ og som har tydeliggjort de komplicerede globale relationer af forbundenhed, afhængighed og undertrykkelse, som imperiernes tidsalder havde ført med sig. Man er nu gået videre fra et post-kolonialt perspektiv til et forsøg på at afkolonisere (*decolonise*) viden og epistemologi.⁴⁰ Det har også været en vigtig faktor, at intersektionalitet er slået igennem som analytisk perspektiv. Intersektionalitet er en teori om, at mennesker består af mange forskellige identiteter, fx på baggrund af køn, seksuel orientering, race, nationalitet, sundhedstilstand og økonomi. Disse identiteter er indbyrdes forbundne (*intersecting*), og man kan som individ opleve undertrykkelse på grund af et sammenspil af disse identiteter.⁴¹ Et intersektionelt perspektiv tvinger en refleksion over eget og andres ståsted frem, og denne refleksion har bidraget til den redefinition af forskningens “vi”, som jeg nævnte ovenfor. Endelig har det været en afgørende faktor, at verden befinder sig midt i en klimakrise. Klimakrisen er et globalt problem, der kalder på fælles løsninger, og klimaforandringerens allerede ødelæggende effekt har gjort det tydeligt, hvor gensi-

39. Alejandra Moreno. 2014. “Postcolonial Studies in the Twenty-first Century: A Book Review Article about *New Work* by Ashcroft, Mendis, McGonegal, Mukerjee and Carrera Suárez, Durán Almarza, Menéndez Tarrazo.” *CLCWeb: Comparative Literature and Culture* 16(3).

40. Veli Mitova. 2020. “Decolonising Knowledge Here and Now.” *Philosophical Papers* 49(2): 191-212.

41. Kimberle Crenshaw. 1989. “Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics.” *University of Chicago Legal Forum* 1989(1): Article 8.

des afhængige vi allesammen er, og hvor svimlende stor den globale ulighed er.⁴²

I begyndelsen af det 21. århundrede er de humanistiske kulturstudiers verdensbillede således blevet rekalibreret, og forskningens "vi" er på vej til at blive redefineret til personer, der ikke udelukkende er hvide, veluddannede og vestlige – for nu at generalisere igen. Dette nye verdensbillede og det nye "vi" har også konsekvenser for eksegese. Det vil jeg vende tilbage til i det følgende, men først skal vi se på, hvordan eksegeseens grænser har flyttet sig, og hvordan Bibelen er blevet større i løbet af det 21. århundrede.

GT-eksegese i begyndelsen af det 21. århundrede

Dette sidste underafsnit i min beskrivelse af det 21. århundredes tendenser kan nok fremstå som lidt af en rodekasse, et opsamlingsheat, men jeg mener nu, at det hele hænger sammen. Noget af det, der har været karakteristisk for GT-eksegese i 00'erne og 10'erne, er diskussioner om, hvad en bibelsk tekst egentlig er.⁴³ Denne diskussion var den naturlige konsekvens af en ny(ere) forståelse af kanon og de bibelske teksters kanoniseringsproces som en relativt sen udvikling og en skelnen mellem kanon og ikke-kanon som en ganske arbitrær opdeling af tekster, der stort set stammer fra samme historiske periode og fra samme kulturkreds.⁴⁴ For at gøre en lang historie kort blev enden på denne diskussion, at man nu i langt højere grad taler om bibelsk litteratur i stedet for at tale om Bibelen med stort B, og at GT-eksegese nu i langt højere grad, end det var tilfældet tidligere, inkluderer apokryfer, pseudepigrapher, dødehavstekster og sågar den græske oversættelse af Det Gamle Testamente, *Septuaginta*, som en logisk nødvendig og næsten fuldt integreret del af fagets tekstmateriale. Hvis man således udvider GT-fagets tekstpulje til også at omfatte ikke-kanoniske tekster fra hellenistisk og romersk tid, så melder der sig et spørgsmål om, hvor eksegese hører op, og hvor receptions-

42. Patricia E. Perkins. 2019. "Climate Justice, Gender, and Intersectionality." I *Routledge Handbook of Climate Justice*, red. Tahseen Jafry. 349-358. London: Routledge.

43. Se fx Søren Holst. 2012. "Hvornår er en tekst bibelsk? Bearbejdede Mosebøger blandt Dødehavsrullerne." I *Bibelske genskrivninger*, red. Jesper Høgenhaven & Mogens Müller. 111-138. Forum for Bibelsk Eksegese 17. København: Museum Tusulanums Forlag.

44. Philip R. Davies. 1998. *Scribes and Schools: The Canonization of the Hebrew Scriptures*. Louisville, KY: Westminster John Knox Press; Jorunn Økland & Terje Stordalen. 2011. "Canon/Canonicity/Canonization." I *The Oxford Encyclopedia of the Bible and Gender Studies*, red. Julia M. O'Brien. 17-25. Oxford: Oxford University Press.

historien begynder.⁴⁵ Det er et andet markant træk ved GT-eksegesen i 00'erne og 10'erne, at interessen for receptionsstudier nærmest er eksploderet.⁴⁶

Endelig er bevidstheden om, at guddommen Jahve også – og måske endda især – eksisterede udenfor og uafhængigt af Det Gamle Testamente, for alvor ved at sætte sig fast. Vi ser fx Reinhard G. Kratz (2015, 197) skrive om “ikke-bibelsk jødedom”, altså ikke-bibelsk Jahve-dyrkelse, i sin grundbog om Det Gamle Testamente og historie. Vi ser også en fornyet interesse for fx Elefantine-teksterne og for mesopotamiske tekster, der giver indsigt i landflygtige judæeres liv i Babylon i det 6. og 5. århundrede.⁴⁷ Begge dele er eksempler på tekstmateriale, der giver information om judæere, tidligere indbyggere i sydriget Juda, som tilbad Jahve – muligvis sammen med andre guder – og som formodentlig ikke forholdt sig til de tekster, der i dag er kendt som Det Gamle Testamente.

Samlet set er det karakteristisk for GT-eksegesen i 00'erne og 10'erne, at vores forståelse af, hvad GT-teksten er, har flyttet sig. Det indbyggede skel, der ligger i at fokusere på kanon over for ikke-kanon, forsvinder lidt efter lidt, ligesom grænsen mellem eksegese og reception bliver mere og mere utydelig. Endelig anses Det Gamle Testamente ikke længere for at være en videre dækkende kilde, når det kommer til studiet af jahvereligionens historie, fordi GT-teksterne kun giver os indblik i en ganske begrænset og nicheagtig flig af, hvad jahvedyrkelse faktisk var i jernalderen. Faget GT-eksegese er simpelthen blevet mere flydende og mindre skarpt afgrænset her i begyndelsen af det 21. århundrede.

45. Brennan W. Breed. 2014. *Nomadic Text: A Theory of Biblical Reception History*. Bloomington, IN: Indiana University Press; James E. Harding. 2015. “What is Reception History, and What Happens to You if You Do It?” I *Reception History and Biblical Studies: Theory and Practice*, red. Emma England & W. John Lyons. 31-44. London: Bloomsbury T&T Clark.

46. Michael Lieb m. fl. (red.) 2011. *The Oxford Handbook of the Reception History of the Bible*. Oxford: Oxford University Press. Antallet af udgivelser er betragtelig. Se især serien *Studies of the Bible and Its Reception* (de Gruyter) og mastodont-projektet *Encyclopedia of the Bible and its Reception* (de Gruyter).

47. Gard Granerød. 2016. *Dimensions of Yahwism in the Persian Period: Studies in the Religion and Society of the Judaean Community at Elephantine*. Berlin: De Gruyter; Tero Alstola. 2019. *Judeans in Babylonia: A Study of Deportees in the Sixth and Fifth Centuries BCE*. Leiden: Brill.

4. Det Gamle Testamente i 2020'erne

Nu er vi nået frem til vort eget årti og til GT-eksegese i 2020'erne. I og med at vi kun befinder os i år 2022, vil dette afsnit uafvendeligt få karakter af en situationsrapport, garneret med et kig i krystalkuglen og et forsøg på at forudsige, hvad eksegese vil dreje sig om i den nærmeste fremtid. Jeg har (igen) delt afsnittet op i fire underafsnit, idet jeg mener, at der særligt er fire områder eller temaer, der er og fortsat vil være, definerende for GT-forskningen i 2020'erne.⁴⁸ Disse fire områder er kroppen, klima, verden og eksegeseens grænser. Vi begynder med kroppen.

Kroppen

En væsentlig del af den aktuelle GT-forskning relaterer sig til kroppen. Det kan være menneskekroppe,⁴⁹ gudekroppe⁵⁰ eller kroppen som et omdrejningspunkt for udvalgte praksisser, fx vestimentære praksisser eller alimentære praksisser.⁵¹ Dette fokus forekommer mig at være en naturlig konsekvens af det øgede fokus på materialitet inden for historie- og religionsforskningen, som jeg beskrev ovenfor. Eksegeseens interesse for kroppen har indtil videre ført til studier af multimodalitet i mødet mellem kroppen og verden⁵² og til en fortsat interesse for det sensoriske.⁵³ Jeg vil gætte på, at denne "korporlige" og sensoriske eksegese i hvert fald holder årtiet ud.

Et beslægtet tema er en fortsat interesse for køn og kønshermeneutik. Vi så ovenfor, hvordan kønshermeneutikken omkring årtusindeskiftet blev bredere. Kønshermeneutik var ikke længere udelukkende lig med feministisk kritik, men begyndte også at inkludere queer perspektiver og de første spæde forsøg på maskulinitetsforskning i

48. På CB-årsmødet i maj kom det frem i diskussionen, at brugen af digital humaniora også vil være med til at præge eksegese fremover. Det tror jeg er helt korrekt, men jeg er usikker på, hvilken form denne prægning vil tage, og derfor vil jeg ikke gå nærmere ind på det her.

49. Brian R. Doak. 2019. *Heroic Bodies in Ancient Israel*. Oxford: Oxford University Press.

50. Francesca Stavrakopoulou. 2021. *God: An Anatomy*. London: Pan Macmillan.

51. Laura Quick. 2021. *Dress, Adornment, and the Body in the Hebrew Bible*. Oxford: Oxford University Press; Janling Fu m. fl. 2021. *T&T Clark Handbook of Food in the Hebrew Bible and Ancient Israel*. London and New York: T&T Clark.

52. Alice Mandell & Jeremy Smoak. 2019a. "Reading Beyond Literacy, Writing Beyond Epigraphy: Multimodality and the Monumental Inscriptions at Ekron and Dan." *MAARAV* 22(1-2): 79-112.

53. Kiersten Neumann & Allison Thomason (red.). 2022. *The Routledge Handbook of the Senses in the Ancient Near East*. London: Routledge.

GT-tekster.⁵⁴ Her i 2022 står maskulinitetsperspektivet stærkt inden for GT-eksegesen,⁵⁵ og de første eksempler på transkønnede og ikke-binære læsninger er også kommet frem.⁵⁶ Jeg er overbevist om, at denne udvikling vil fortsætte i takt med, at samfundsdebatten om køn og kønsidentitet fortsætter og udvikler sig.

Afslutningsvis vil jeg fremhæve udviklingen inden for det, der på engelsk kaldes *disability studies*, som på halvkodset dansk kan oversættes med funktionsnedsættelsesstudier (Brown 2017, 305-316). *Disability*-læsninger har været et aspekt af de ideologiske læsninger i begyndelsen af det 21. århundrede, så de repræsenterer ikke noget helt nyt.⁵⁷ Det er dog interessant, at kombinationen af et fokus på krop, *disability studies* og den nye og mere bredtfaavnende kønshermeneutik i disse år er kulmineret i en særlig interesse for skønheds- og kropsidealer i Det Gamle Testamente og et opgør med kategorier som normal og naturlig i forhold til køn og krop.⁵⁸ Det er min forudsigelse, at denne tendens vil fortsætte et godt stykke tid endnu, og at denne gren af GT-forskningen ikke bare vil gøre os klogere på synet på kroppe i Det Gamle Testamente og dets omverden, men også vil kunne bidrage til vores forståelse af køns- og kropsidealers foranderlighed i historien og i dag.

54. Brown 2017, 265-277. Se fx Susan E. Haddox. 2016. "Masculinity Studies of the Hebrew Bible: The First Two Decades." *Currents in Biblical Research* 14(2): 176-206; Anne Katrine de Hemmer Gudme. 2021. "En historie om rigtige mænd: Samuelsbøgernes teologi og ideal om hegemonisk maskulinitet." I *Teologiske læsninger i Det Gamle Testaments bøger: Gammeltestamentlige teologier i det 21. århundrede*, red. Jan Dietrich & Anne Katrine de Hemmer Gudme, 185-208. København: Bibelselskabets Forlag.

55. Ovidiu Creangă. (red.). 2010. *Men and Masculinity in the Hebrew Bible and Beyond*. Sheffield: Sheffield Phoenix Press; Ovidiu Creangă (red.). 2019. *Hebrew Masculinities Anew*. Sheffield: Sheffield Phoenix Press; Ovidiu Creangă & Peter-Ben Smit (red.). 2014. *Biblical masculinities foregrounded*. Sheffield: Sheffield Phoenix Press.

56. Teresa Hornby & Deryn Guest (red.). 2016. *Transgender, Intersex, and Biblical Interpretation*. Atlanta, GA: Society of Biblical Literature.

57. Sarah Melcher. 2019. "Disability and the Hebrew Bible: A Survey and Appraisal." *Currents in Biblical Research* 18(1): 7-31.

58. Saul Olyan. 2008. *Disability in the Hebrew Bible: Interpreting Mental and Physical Difference*. Cambridge: Cambridge University Press. 15-25; Rebecca Raphael. 2009. *Biblical Corpora: Representations of Disability in Hebrew Biblical Literature*. London and New York: Bloomsbury; Fiona Black. 2009. *The Artifice of Love: Grottesque Bodies and the Song of Songs*. London and New York: Continuum T&T Clark.

Klima

Et andet aspekt af de ideologiske læsninger, som har udviklet sig i løbet af det 21. århundrede, er økologisk kritik, en klima-orienteret læsning af Det Gamle Testamente.⁵⁹ På dette område har den australske teolog og GT-forsker, Norman Habel, været en markant drivkraft. Habel har siden 2000 stået bag udgivelsen af *Earth Bible*-serien, som dels består af en række øko-kritiske bibelkommentarer, dels af en håndfuld antologier med øko-kritiske bidrag.⁶⁰ Habel har formuleret et sæt principper, der kan hjælpe fortolkeren til at foretage en "earth reading". En sådan læsning gør det muligt at blive bevidst om og at distancere sig fra et antropocentrisk verdensbillede og i stedet at nærme sig en læsning, hvis mål er økologisk retfærdighed.⁶¹ Den økologiske kritik er et klassisk eksempel på en ideologisk læsning (se ovenfor). Den udspringer af en politisk indignation og stiller samtidens højaktuelle spørgsmål til GT-teksten. Den økologiske kritik tager også sommetider form af eksegetisk aktivisme, som når Habel opfordrer fortolkeren til at vælge "de grønne" GT-tekster frem for "de grå",⁶² dvs. en opfordring til at se bort fra de tekster, der ikke fremmer økologisk retfærdighed.

Andre som Ernst M. Conradie går skridtet videre og ønsker, at den økologiske kritik skal blive startskuddet for intet mindre end en revolution af den kristne kirke.⁶³ Den økologiske kritik kan i denne "revolutionære" udgave risikere at ende som naiv og historieløs eksegese, men temaet og dets begrædelige aktualitet giver dog også GT-faget en potentielt frugtbar mulighed for virkelig at levere eksegese, der taler direkte ind i tiden. Det er mit indtryk, at den økologiske kritik efter godt to årtier i ringen for alvor er ved at finde sine ben, og at den har fået et modent og myndigt udtryk.⁶⁴ Dette giver mig anledning til at tro, at de økologiske kritikere vil vise sig langtidsholdbare, både

59. Se fx Mette Bundvad. "Jeg elsker min have: Højsangen 4,12-5,1 og Prædikerens Bog 2,4-8 i et økoteologisk perspektiv." 2021. I *Gud og os. Teologiske læsninger i Det Gamle Testamente i det 21. århundrede*, red. Jan Dietrich & Anne Katrine de Hemmer Gudme. 309-326. København: Bibelselskabets Forlag.

60. Se en oversigt over serien her: http://normanhabel.com/?page_id=325 (besøgt 18/10-2022).

61. Norman Habel. 2000. "Introducing The Earth Bible." I *Readings from the Perspective of Earth*, red. Norman Habel. 25-37. Sheffield: Sheffield Academic Press.

62. Norman Habel. 2009. *An Inconvenient Text: Is Green Reading of the Bible Possible?* Adelaide: ATF Press.

63. Ernst M. Conradie. 2004. "Toward an Ecological Biblical Hermeneutics: A Review Essay of the Earth Bible Project." *Scriptura* 85(1): 123-135.

64. Ronald A. Simkins. 2020. *Creation and Ecology: The Political Economy of Ancient Israel and the Environmental Crisis*. Eugene: Cascade Books; Hilary Marlow & Mark Harris (red.). 2022. *The Oxford Handbook of the Bible and Ecology*. Oxford: Oxford University Press.

i kraft af deres voksende analytiske potentiale i takt med, at metoderne finpudses, og i kraft af deres kontinuerligt stigende aktualitet. Jeg tror, at de økologiske læsninger vil sætte deres præg på eksegesen, også ind i 2030'erne.

Verden

I forrige hovedafsnit beskrev jeg, hvordan de humanistiske kulturstudiers verdensbillede er blevet rekalerbreret i løbet af det 21. århundrede. Dette har allerede indflydelse på GT-eksegesen, og den udvikling, tror jeg, vil fortsætte i 2020'erne. Inden for vores fag er forskningens "jeg" og "vi" også i færd med at blive redefineret, så "vi" ikke længere udelukkende er lig med hvide, veluddannede og velstående vesterlændinge. Aktuelt ser vi eksempler på ikke-vestlig og ikke-hvid GT-eksegese, fx afrikansk, asiatisk eller asiatisk-amerikansk eksegese.⁶⁵ Vi bevæger os (forhåbentlig) i retning af et nyt verdensbillede, hvor alt ikke begynder og slutter med Vesten. I denne proces er det naturligt, tror jeg, at vi begynder med disse sporadiske øer af ikke-vestlig eksegese, men jeg håber, at den globale eksegese, hvis man kan kalde den det, vil vokse sig stor, sammenhængende og indflydelsesrig og blive til andet og mere end et eksotisk indslag. Jeg håber, at det brede og mangfoldige verdensperspektiv vil komme helt ind under huden på os i løbet af de næste årtier, og at det vil blive integreret i en sådan grad, at vi helt glemmer, at det er det, vi gør.

Eksegesens grænser

Ovenfor skitserede jeg, hvordan GT eksegesens grænser er blevet blødere og mere flydende i begyndelsen af det 21. århundrede. Den udvikling vil bare fortsætte fremover, tror jeg, og det betyder, at der i stigende grad vil opstå en spænding mellem fagets praksis og fagets institutionelle forankring. I Norden sker studiet af Det Gamle Testamente stort set udelukkende på teologiske fakulteter, og langt størstedelen af de færdiguddannede teologer ansættes i kirken. Vores største aftagerinstitutioner, kirkerne og menighederne, er institutioner, der primært forholder sig til de kanoniske bibeltekster, og derfor vil der være en forventning om, at undervisningen i bibelfag tager udgangspunkt i kanon – gerne med fokus på de tekster, der faktisk bruges i kirken. Det er naturligvis ikke en ny udfordring, at GT-faget

65. Andrew M. Mbuvi. 2017. "African Biblical Studies: An Introduction to an Emerging Discipline." *Currents in Biblical Research* 15(2): 149-178; Chloe Sun. 2019. "Recent Research on Asian and Asian American Hermeneutics Related to the Hebrew Bible." *Currents in Biblical Research* 17(3): 238-265.

er større og mere omfattende, end den begrænsede tid de teologiske studieordninger sætter af til det.

Hvis jeg har ret i min forudsigelse af, at den kanoniske GT-tekst vil blive fortsat mindre central i GT-forskningen, så er det relevant at overveje, hvad dette betyder for uddannelsen i Det Gamle Testamente. Jeg frygter, at det kan betyde, at vi ender med to spor, hvor der i høj grad skelnes mellem GT-eksegese til præstebenhov og GT-eksegese som "rigtig" forskning. Det vil være et tab for teologien som universitetsuddannelse, fordi den forskningsbaserede undervisning i så fald vil være langt mindre forskningsbaseret. Skulle jeg være mere positiv, så håber jeg, at vi kan overbevise dekaner, studienævn, studenter og aftagerinstitutioner om, at man bliver bedre til at fortolke, formidle og forkynde de kanoniske tekster, hvis man er bredt informeret om den dynamiske litterære mangfoldighed, som den bibelske kanon voksede frem af. Vi får se.

5. Afrunding: Det Gamle Testamente i 2047

Hvordan vil GT-eksegesen i 2020'erne tage sig ud i tilbageblik, når Collegium Biblicum om 25 år fejre sit 100 års jubilæum? Jeg tror, at det 21. århundredes eksegese først og fremmest vil blive tegnet af aktualiserende, kontekstualiserende og identitetspolitiske dagsordener, ligesom det 20. århundredes eksegese i høj grad var præget af det historisk-kritiske forskningsparadigme og dets udviklingsproces. GT-fagets grænser er tiltagende porøse, og verden bliver større. Derfor vil det fremover være mere vigtigt end nogensinde før, at vi er kritisk bevidste om, hvem og hvad vi er, som fagfelt og som individuelle forskere, ligesom vi må være bevidste om den sære paradoksale dobbelthed vores tekstmateriale har, ældgammelt og altid aktuelt.

Litteratur

- Albertz, Rainer, Beth Alpert Nakhai & Rüdiger Schmitt. 2014. *Family and Household Religion: Toward a Synthesis of Old Testament Studies*. Archaeology, Epigraphy, and Cultural Studies. University Park, PA: Pennsylvania State University Press.
- Alstola, Tero. 2019. *Judeans in Babylonia: A Study of Deportees in the Sixth and Fifth Centuries BCE*. Leiden: Brill.

- Avalos, Hector. 2007. "Introducing Sensory Criticism in Biblical Studies: Audiocentricity and Visiocentricity". I *This Abled Body: Rethinking Disabilities in Biblical Studies*, red. Hector Avalos m.fl. 47-59. Atlanta, GA: Society of Biblical Literature.
- Avrahami, Yael. 2011. *The Senses of Scripture: Sensory Perception in the Hebrew Bible*. London and New York: Bloomsbury.
- Bal, Mieke. 1985. *Narratology: Introduction to the Theory of Narrative*. Toronto: University of Toronto Press.
- Bal, Mieke. 1987. *Lethal Love: Feminist Literary Readings of Biblical Love Stories*. Bloomington: Indiana University Press.
- Bal, Mieke. 1988a. *Murder and Difference: Gender, Genre and Scholarship on Sisera's Death*. Bloomington: Indiana University Press.
- Bal, Mieke. 1988b. *Death and Dissymmetry: The Politics of Coherence in the Book of Judges*. Chicago: University of Chicago Press.
- Black, Fiona. 2009. *The Artifice of Love: Grotesque Bodies and the Song of Songs*. London and New York: Continuum T&T Clark.
- Breed, Brennan W. 2014. *Nomadic Text: A Theory of Biblical Reception History*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Bible and Culture Collective. 1997. *The Postmodern Bible*. New Haven: Yale University Press.
- Bremmer, Jan N. 2008. *Greek Religion, the Bible and the Ancient Near East*. Leiden: Martinus Nijhoff/Brill.
- Brewer, John. 2010. "Microhistory and the Histories of Everyday Life." *Cultural and Social History* 7(1): 87-109.
- Brown, William P. 2017. *A Handbook to Old Testament Exegesis*. Louisville, KY: Westminster John Knox Press.
- Bundvad, Mette. "Jeg elsker min have: Højsangen 4,12-5,1 og Prædikerens Bog 2,4-8 i et økoteologisk perspektiv." 2021. I *Gud og os. Teologiske læsninger i Det Gamle Testamente i det 21. århundrede*, red. Jan Dietrich & Anne Katrine de Hemmer Gudme. 309-326. København: Bibelselskabets Forlag.
- Burkert, Walter. 1998. *The Orientalizing Revolution: Near Eastern Influence on Greek Culture in the Early Archaic Age*. Boston: Harvard University Press.
- Clever, Iris & Willemijn Ruberg. 2014. "Beyond Cultural History? The Material Turn, Praxiography, and Bodily History." *Humanities* 3: 546-566.

- Conradie, Ernst M. 2004. "Toward an Ecological Biblical Hermeneutics: A Review Essay of the Earth Bible Project." *Scriptura* 85(1): 123-135.
- Creangă, Ovidiu (red.). 2010. *Men and Masculinity in the Hebrew Bible and Beyond*. Sheffield: Sheffield Phoenix Press.
- Creangă, Ovidiu (red.). 2019. *Hebrew Masculinities Anew*. Sheffield: Sheffield Phoenix Press.
- Creangă, Ovidiu & Peter-Ben Smit (red.). 2014. *Biblical Masculinities Foregrounded*. Sheffield: Sheffield Phoenix Press.
- Crenshaw, Kimberle. 1989. "Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics." *University of Chicago Legal Forum* 1989(1): Article 8.
- Crowell, Bradley L. 2007. "Postcolonial Studies and the Hebrew Bible." *Currents in Biblical Research* 7(2): 217-244.
- Davies, Philip R. 1992. *In Search of "Ancient Israel": A Study in Biblical Origins*. Sheffield: Sheffield Academic Press.
- Davies, Philip R. 1998. *Scribes and Schools: The Canonization of the Hebrew Scriptures*. Louisville, KY: Westminster John Knox Press.
- Doak, Brian R. 2019. *Heroic Bodies in Ancient Israel*. Oxford: Oxford University Press.
- Fokkelman, Jan P. 1975. *Narrative Art in Genesis: Specimens of Stylistic and Structural Analysis*. Leiden: Brill.
- Fokkelman, Jan P. 1981-1993. *Narrative Art and Poetry in the Books of Samuel*. Volume 1-4. Leiden: Brill.
- Fokkelman, Jan P. 1998-2004. *Major Poems of the Hebrew Bible*. Volume 1-4. *Studia Semitica Neerlandica*. Leiden: Brill.
- Fokkelman, Jan P. 1999. *Reading Biblical Narrative: An Introductory Guide*. Louisville, KY: Westminster John Knox Press.
- Fokkelman, Jan P. *Reading Biblical Poetry: An Introductory Guide*. Louisville, KY: Westminster John Knox Press.
- Frye, Northrop. 1982. *The Great Code: The Bible and Literature*. New York: Harcourt Brace Jovanovitch.
- Fu, Janling, Carol Meyers & Cynthia Shafer-Elliott (red.). 2021. *T&T Clark Handbook of Food in the Hebrew Bible and Ancient Israel*. London and New York: T&T Clark.

- Gallien, Claire & 2020. كلير جاليان. "A Decolonial Turn in the Humanities – المنعطف المقوّض للاستعمار في الإنسانيات." *Alif: Journal of Comparative Poetics* 40: 28-58.
- Gmirkin, Russell. 2017. *Plato and the Creation of the Hebrew Bible*. London: Routledge.
- Grabbe, Lester L. 2006-2021. *A History of the Jews and Judaism in the Second Temple Period*. Volume 1-4. London and New York: T&T Clark.
- Grabbe, Lester L. 2007. *Ancient Israel: What Do We Know and How Do We Know It?* London and New York: T&T Clark.
- Granerød, Gard. 2016. *Dimensions of Yahwism in the Persian Period: Studies in the Religion and Society of the Judaean Community at Elephantine*. Berlin: De Gruyter.
- Gudme, Anne Katrine de Hemmer. 2021. "En historie om rigtige mænd: Samuelsbøgernes teologi og ideal om hegemonisk maskulinitet." I *Gud og os. Teologiske læsninger i Det Gamle Testamente i det 21. århundrede*, red. Jan Dietrich & Anne Katrine de Hemmer Gudme. 185-208. København: Bibelselskabets Forlag.
- Habel, Norman. 2000. "Introducing The Earth Bible." I *Readings from the Perspective of Earth*, red. Norman Habel. 25-37. Sheffield: Sheffield Academic Press.
- Habel, Norman. 2009. *An Inconvenient Text: Is Green Reading of the Bible Possible?* Adelaide: ATF Press.
- Haddox, Susan E. 2016. "Masculinity Studies of the Hebrew Bible: The First Two Decades." *Currents in Biblical Research* 14(2): 176-206.
- Hagedorn, Anselm. 2004. *Between Moses and Plato. Individual and Society in Deuteronomy and Ancient Greek Law*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Harding, James E. 2015. "What is Reception History, and What Happens to You if You Do It?" I *Reception History and Biblical Studies: Theory and Practice*, red. Emma England & W. John Lyons, 31-44. London: Bloomsbury T&T Clark.
- Harrison, Thomas. 2008. *Greek Religion: Belief and Experience*. London and New York: Bloomsbury.
- Harvey, Graham. 2013. *Food, Sex and Strangers: Understanding Religion as Everyday Life*. London: Routledge.

- Hjelm, Ingrid & Thomas L. Thompson (red.). 2019a. *History, Archaeology and The Bible Forty Years After Historicity: Changing Perspectives 6*. London: Routledge.
- Hjelm, Ingrid & Thomas L. Thompson (red.). 2019b. *Biblical Interpretation Beyond Historicity: Changing Perspectives 7*. London: Routledge.
- Holt, Else Kragelund og Kirsten Nielsen (red.). 1997. *Bibelkundskab: Introduktion til Det Gamle Testamente*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Holst, Søren. 2002. "Farvel til den eksegetiske nøddeknækker: Nyere vinkler på gammeltestamentlig teologi." *Kritisk Forum for Praktisk Teologi* 89: 2-17.
- Holst, Søren. 2012. "Hvornår er en tekst bibelsk? Bearbejdede Mosebøger blandt Dødehavsrullerne." I *Bibelske genskrivninger*, red. Jesper Høgenhaven & Mogens Müller. 111-138. Forum for Bibelsk Eksegese 17. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Hong, Koop P. 2013. "Synchrony and Diachrony in Contemporary Biblical Interpretation." *The Catholic Biblical Quarterly* 75(3): 521-539.
- Hornby, Teresa & Deryn Guest (red.). 2016. *Transgender, Intersex, and Biblical Interpretation*. Atlanta, GA: Society of Biblical Literature.
- Jensen, Hans Jørgen Lundager. 2000. *Den fortærende ild: Strukturelle analyser af narrative og rituelle tekster i Det Gamle Testamente*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Jensen, Hans Jørgen Lundager. 2022. "Fra strukturalisme til kulturel evolution: Fratrædelsesforelæsning: Religionsvidenskab 1970'erne-2022." I *Struktur: Begejstring – Festskrift for Hans J. Lundager Jensen*, red. Johanne Louise Christiansen, Laura Feldt & Katrine Frøkjær Baunvig. 275-291. *Religionsvidenskabelig skriftrække* nr. 1.
- Kalmanofsky, Amy. 2021. "The Sounds of Violence – og deres teologiske ekko i Jeremias' Bog." I *Gud og os. Teologiske læsninger i Det Gamle Testamente i det 21. århundrede*, red. Jan Dietrich & Anne Katrine de Hemmer Gudme. 363-376. København: Bibelselskabets Forlag.
- Kratz, Reinhard G. 2015. *Historical & Biblical Israel: The History, Tradition, and Archives of Israel and Judah*. Oxford: Oxford University Press.
- Lemche, Niels Peter. 1972. *Israel i dommertiden. En oversigt over diskussionen om Martin Noths "Das System der zwölf Stämme Israels"*. København: Gads Forlag.
- Lemche, Niels Peter. 1984. *Det gamle Israel*. Aarhus: Forlaget Anis.

- Lemche, Niels Peter. 2008. *Det Gamle Testamente mellem teologi og historie: Den historisk-kritiske bibelforsknings storhed og fald*. Frederiksberg: Anis.
- Lieb, Michael, Emma Mason, Jonathan Roberts & Christopher Rowland (red.). 2011. *The Oxford Handbook of the Reception History of the Bible*. Oxford: Oxford University Press.
- Magnússon, Sigurður Gylfi & István M. Szijártó. 2013. *What is Microhistory? Theory and Practice*. London: Routledge.
- Maiden, Brett E. 2020. *Cognitive Science and Ancient Israelite Religion: New Perspectives on Texts, Artifacts, and Culture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mandell, Alice & Jeremy Smoak. 2019a. "Reading Beyond Literacy, Writing Beyond Epigraphy: Multimodality and the Monumental Inscriptions at Ekron and Dan." *MAARAV* 22(1-2): 79-112.
- Mandell, Alice & Jeremy Smoak. 2019b. "The Material Turn in the Study of Israelite Religions: Spaces, Things, and the Body." *Journal of Hebrew Scriptures* 19: Article 5.
- Marlow, Hilary & Mark Harris (red.). 2022. *The Oxford Handbook of the Bible and Ecology*. Oxford: Oxford University Press.
- Mbuvi, Andrew M. 2017. "African Biblical Studies: An Introduction to an Emerging Discipline." *Currents in Biblical Research* 15(2): 149-178.
- McGuire, Meredith B. 1990. "Religion and the Body: Rematerializing the Human Body in the Social Sciences of Religion." *Journal for the Scientific Study of Religion* 29(3): 283-296.
- McGuire, Meredith B. 2008. *Lived Religion: Faith and Practice in Everyday Life*. Oxford: Oxford University Press.
- McClellan, Daniel O. 2022. *YHWH's Divine Images: A Cognitive Approach*. Atlanta, GA: Society of Biblical Literature.
- Melcher, Sarah. 2019. "Disability and the Hebrew Bible: A Survey and Appraisal." *Currents in Biblical Research* 18(1): 7-31.
- Meyer, Birgit, David Morgan, Crispin Paine & S. Brent Plate. 2010. "The Origin and Mission of Material Religion." *Religion* 40(3): 207-211.
- Miller, Daniel (red.). 2005. *Materiality*. Durham, NC: Duke University Press.
- Miller, Daniel. 2010. *Stuff*. Malden, MA: Polity Press.
- Mitova, Veli. 2020. "Decolonising Knowledge Here and Now." *Philosophical Papers* 49(2): 191-212.

- Moreno, Alejandra. 2014. "Postcolonial Studies in the Twenty-first Century: A Book Review Article about New Work by Ashcroft, Mendis, McGonegal, Mukerjee and Carrera Suárez, Durán Almarza, Menéndez Tarrazo." *CLCWeb: Comparative Literature and Culture* 16(3).
- Morgan, David. 2010. "Materiality, Social Analysis, and the Study of Religion." In *Religion and Material Culture: The Matter of Belief*, red. David Morgan, 55-74. London: Routledge.
- Neumann, Kiersten & Allison Thomason (red.). 2022. *The Routledge Handbook of the Senses in the Ancient Near East*. London: Routledge.
- Olyan, Saul. 2008. *Disability in the Hebrew Bible: Interpreting Mental and Physical Difference*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Perkins, Patricia E. 2019. "Climate Justice, Gender, and Intersectionality." I *Routledge Handbook of Climate Justice*, red. Tahseen Jafry. 349-358. London: Routledge.
- Quick, Laura. 2021. *Dress, Adornment, and the Body in the Hebrew Bible*. Oxford: Oxford University Press.
- Raja, Rubina & Jörg Rübke. 2015. "Appropriating Religion: Methodological Issues in Testing the 'Lived Ancient Religion' Approach." *Religion in the Roman Empire* 1(1): 11-19.
- Raphael, Rebecca. 2009. *Biblical Corpora: Representations of Disability in Hebrew Biblical Literature*. London and New York: Bloomsbury.
- Rowland, Christopher. 1985. "Theology of Liberation and its Gift to Exegesis." *New Blackfriars* 66(778): 157-172.
- Scholz, Susanne. 2007. *Introducing the Women's Hebrew Bible*. London and New York: T&T Clark.
- Shafer-Elliott, Cynthia. 2013. *Food in Ancient Judah: Domestic Cooking in the Time of the Hebrew Bible*. London: Routledge.
- Simkins, Ronald A. 2020. *Creation and Ecology: The Political Economy of Ancient Israel and the Environmental Crisis*. Eugene: Cascade Books.
- Slone, Jason D. 2004. *Theological Incorrectness: Why Religious People Believe What They Shouldn't*. Oxford: Oxford University Press.
- Stavrakopoulou, Francesca. 2013. "Making Bodies: On Body Modification and Religious Materiality in the Hebrew Bible." *Body and Religion* 2: 532-553.
- Stavrakopoulou, Francesca. 2021. *God: An Anatomy*. London: Pan Macmillan.

- Sun, Chloe. 2019. "Recent Research on Asian and Asian American Hermeneutics Related to the Hebrew Bible." *Currents in Biblical Research* 17(3): 238-265.
- Thompson, Thomas L. 1974. *The Historicity of the Patriarchal Narratives: The Quest for the Historical Abraham*. Berlin: De Gruyter.
- Tilford, Nicole. 2017. *Sensing World, Sensing Wisdom: The Cognitive Foundation of Biblical Metaphors*. Atlanta, GA: Society of Biblical Literature.
- Van Seters, John. 1975. *Abraham in History and Tradition*. New Haven: Yale University Press.
- Wajdenbaum, Philippe. 2011. *Argonauts of the Desert: Structural Analysis of the Hebrew Bible*. London: Routledge.
- White, Claire. 2021. *An Introduction to the Cognitive Science of Religion – Connecting Evolution, Brain, Cognition and Culture*. London: Routledge.
- Yasur-Landau, Assaf, Jennie R. Ebeling & Laura B. Mazow (red.). 2011. *Household Archaeology in Ancient Israel and Beyond*. Leiden: Brill.
- Økland, Jorunn & Terje Stordalen. 2011. "Canon/Canonicity/Canonization." I *The Oxford Encyclopedia of the Bible and Gender Studies. Volume 1: ASI-MUJ*, red. Julia M. O'Brien. 17-25. Oxford, UK: Oxford University Press.